

Страдницький шлях

Клим Поліщук

Літо. Спека і духота. Сонце горіло і палало, розпаливши все небо. Жовтуватو-руді хмари порошокні важко здіймалися вгору і повільно осідали на зелені верби над дорогою.

Наче прірва розкрила пащу свою і випустила їх на широку бруковану дорогу і вони йшли без кінця і краю, всі сірі і всі однакові. Ряди за рядами, валка за валкою сунули вони, гойдаючи і хвилюючи над собою залізну щетину штиків. Слідом за ними сунули важкі гармати і під їх колесами стогнала земля і зойкало каміння. Страшно. Криваві потвори танцювали і реготалися в сонячнім мареві над галицькими полями.

Хтось десь щось кричав. Хтось нащось комусь кидав квітки червоні і білі, але вони падали на дорогу і зараз же були розтоптані важкими чобітьми.

Я йду серед їх сумний і пригнічений, і такий сірий, як і всі, що йдуть поруч мене. Йду ногами, чужими неначе. Мої живі і прудкі ноги, якими я колись бігав у дитинстві по зеленій луці за білими метеликами, десь загублені мною; нема нічого. Знесилений тугою, страшно самотній, з тяжкою нудотою в серці бреду кудись. Куди? – Не знаю я. Голова в химернім чаду, а в ушах лунає щось, як відгомін далеких дзвонів.

Йдемо від Золочева, біля якого спочивали кілька днів. Маленьке і чепурне, чистеньке і затишне місто було для нас тихим закутком після громів і бур карпатських.

Коли йшли містом, співали: "Чубарики-чубчики ломала..." За містом затихли і стали йти мовчки. Сопли і хрипіли, важко човгали ногами, бряжчали казанками, димили смердючою махоркою і, іноді, нехотячи лаялись собі, згадуючи свою маму.

Поруч мене, важко гупаючи ногами, важно міряє кроки взводний Чаленко, як його називали "ротний Голіаф", особливі прикмети якого: гігантський зріст, чорно-жовтувате китайське лице і товста махорчана цигарка в зубах. Він утоми ніколи не знає, а через те йде собі і балакає:

– Ну й дівчата тут славні! Такі розумні і ласкаві! Майже кожна вміє читати і писати. Ходиш отак дурним якимсь серед них, а до того ще й нежонатим. Щоб так міг, то женився б на якій-небудь.

Я йду мовчки, бо знаю добре настрій нашого Голіафа, хоч він і великий, але плакати буде, як дитина, коли серце защемить. А зараз його серце щеміло, бо зачарували його карі очі галичанки. Отже, думаю я про себе, ти балакай, а я буду слухати.

І так сунулися валки за валками широкою і без кінця довгою дорогою.

Наш ротний "грішник ханаанський", бородатий, рижий тамбовець-фельдфебель, суворо насупивши брови, йшов ззаду і пильно стежив, щоб часами "какой чёрт не вздумал отстать". В руках він волік здоровенного кия, якого при першій нагоді зараз же пускав в "законное действие".

Щось наче сниться, видиться, встає перед очима давно минуле і миле. Зелена лука,

білі метелики, барвисті квіти, дівчата якісь, червоні вагони, безліч вагонів червоних. Всюди червоно, аж темно. Кудись лечу, падаю і падаю без кінця...

Встаю мокрий весь; коли я падав у свою безодню, то Чаленко встиг мене своєчасно полити водою і тим вернути до спільної подорожі широкою довгою дорогою.

І який дурень видумав долю?! – Безглуздо вірити, що вона є! Не думаю, щоб їй були до сподоби наші сірі валки стомлених і знесилених людей!

Чується команда: "Ложись!"

Звертаємо з дороги і падаєм важким камінням. Лежиш так тихо і непорушно, і хотів би так лежати довго-довго, щоб згасло сонце, зорі, прийшла чорна ніч і настала б мовчазна тьма без пісень і звуків, без болів, снів і зітхань. Хочеться, щоб не було нічого, нічого, нічого.

Чаленко шукає когось між земляками. Загортаючи нову цигарку, він говорить:

– Шкода хлопця, як десь сам остався. Як нарветься, "грішник ханаанський" ще приб'є, сякий-такий...

Мова йде про молодого жовніра, якого сюди недавно що "пригнали" з новими доповненнями. Гриця – як звали жовнірика – любила вся рота; був він такий милий, жартівливий, веселий співака і музика, та тільки слабосилий вельми.

Ось з'являється і Гриць. Ледве йде, весь мокрий в поту, дихає важко. Снопом звалився біля мене і закрив чорні оченята. Чаленко жалісливо довго дивиться на його і каже:

– Бідна дитина! Взяли сюди та й знущаються!

Потім забирає його мішка і вінтовку, "хоч трохи пособлю" – каже.

Встали і знов йшли і йшли, аж до самої ночі. Світало вже, як ми зупинилися біля якогось села. Ноги важкі, як налиті оловом, порозкидали як попало, голови поскладали на свої мішки і вмить заснули важким сном, як мертві не можуть спати.

З розбитими ногами встали і, напившись із казанків задимленого чаю, знов ішли кудись – довго, довго. І так минали безпросвітні ночі і затьмарені дні. А валка за валкою все сунули.

Пригадуються ломжинські поля і кінець бою в "Mokrym lesie", де аж накінець наші валки розсипалися по полях і кожний робив те, що сам хотів. З лісу наступали німці і, сміючись, гукали:

– Русь! Почекай трохи, куди поспішаєш?

А ми знов бігли і бігли, як хто міг і хто куди хотів.

Палали будинки і білів, як гігантський ангел серед пожарища, старовинний кляштор. Бліді панянки ломили руки і молилися до Ченстоховської "Маткі Боскей".

Багатьох не стало після "Mokrego lasu", а решта очманіли, озвіріли неначе. Ось і Чаленко по-начальственному вигукує:

– Хлопці! Йдіть он туди, де мурована хата, там мусить бути гарний пожиток!

Хлопці миттю кидаються туди і застають готові в дорогу вози на подвір'ї. Господар з родиною стоять на колінах і, прощаючись з рідною оселею, співають крізь сльози пісню-молитву. Хлопці не зівають і вмить забирають корову від воза, виганяють із хліва

свиней. Побожна і жалібна пісня вривається і чується крик обурення. Господар зачиняє ворота і, задихаючись, щось говорить.

Хтось вдарив його по голові. Під крик і прокляття хлопці забирають свою здобич і йдуть з двору. На майданах в містечках біля кляшторів нас стрівали ксьондзи з хрестами в руках. З їх очей котились сльози і вони щось говорили про милість неба, про ласку Ісуса...

Станція Малкино. Кругом горять поля, чорний дим стелеться по шпалах. Останній потяг з раненими. Люди задихаються в диму. Десять голосять жінки. Сапери здійснюють рельси. Як навіжені, пролетіли двуколки гарматно-пушкарського парку; немає снарядів. З боку німців сиплеться залізний град. Ми пішли на поміч. Червоної димної ночі вдарили контратакою. Земля стогнала під людськими ногами, ряди за рядами наступали вперед, та німецькі кулемети всіх позмітали.

Пригадую, як до мене прискочили два німці і в обох такі страшні зазубрені багнети. Втікати було нікуди, а боронитися нічим; червоний хрестик на лівій руці, тільки всього. Один з них звернувся до мене і сказав:

- Тут не стояти, а ходять нада, туди чи сюди.

Довго біг полем в напрямі зеленого саду, що стояв попереду і куди побігли наші. Під садом город, засаджений капустою, голівки якої геть посікані кулями з кулеметів. Де-не-де на білих головках капусти порозливалися червоні плями свіжої крові. В саду безліч пораних. Чаленко, поранений в праву руку, бігає скрізь по саду і шукає Гриця. Бачили його тоді, як він наступав у першій лінії.

- Грицю! Грицуню, братіку! Дитино моя, де ти? - голосив Чаленко.

Ось він вискочив із саду зі своєю покаліченою рукою і побіг просто в поле в напрямку до німців. Не встигли й затримати його. Видно було, як він бігав по полю, де зараз німецькі санітари забирали ранених. Ось він схилився і так не вставав з півгодини. Потім підвівся і на його плечах видно було щось сіре і важке. Зігнувшись, він йшов помалу до саду і йому назустріч вийшло два санітари. Але ось, вже на половині дороги майже, він випустив свою ношу і, махнувши своєю цілою рукою, впав навznak. Санітари хотіли бігти до нього, але в той час у повітрі заговорили, заревли, застогнали шрапнелі, і наш сад став поливатися залізним дощем, а трава окрасилася кров'ю.

До вечора була ще ціла вічність, і багато з нас не діждалося ночі. Як зайшло сонце і стало сутеніти, ми, щасливі, крадучись, як злодії, стали виходити зі страшного саду.

Ішли і озиралися назад. Стовп чорного диму і хмари піску закрутилися передо мною, і я впав. Білі стіни шпиталю, милосердні сестри; за вікнами пожовкле листя дерев. Осінь надворі. Першим пригадався мені той зелений сад. Чаленко з Грицем...

Де ви, милі і прості душі? Що з вами? Якщо вмерли, то де ваша могила?

Потяглися червоні ешелони, без кінця і краю йдуть сірі валки за валками, проходять ряди за рядами... Минають ночі і дні, проходить тиждень за тижнем, місяць за місяцем, і цілі роки минають, а сірі ряди все йдуть і йдуть, а з ними йду і я.

Куди ми накінець прийдемо і де зупинимось спочити, - хто скаже?

Коли вернемося назад і будемо ходити власними ногами на власних дорогах?

Чи вернемся?

м. Смільтен (Ліфляндія), 1917 р., 6 серпня.

Примітки

Ломжа – місто в Польщі.

Станція Малкино – нині село Małkinia Górna з одноіменною залізничною станцією,
52 км на південь від Ломжі.

Смільтен – нині Смілтене, місто в Латвії.